

Carlsberg

Nötskrikan 3, Kalmar kn, Kalmar län

KULTURHISTORISK VÄRDEBESKRIVNING

ANTIKVARISK RAPPORT 2019:10
Katja Meissner

BYGGKULT

BYGGKULT - Byggnadsvård och kulturmiljö är ett fristående konsultföretag med säte på Öland. Vi erbjuder konsulttjänster såsom antikvarisk medverkan, rådgivning, konsekvensanalyser, utredningar och dokumentationer till myndigheter, församlingar, föreningar och privatpersoner. Vi har lång erfarenhet inom branschen med särskild vikt på samhällsplanering, vård- och underhåll av byggnadsminnen samt det kyrkliga kulturarvet. Vi förfogar över stor kunskap om bland annat färgsättning, traditionella material, teknisk byggnadsvård, stilhistoriska inredningar, grönt kulturarv och dendrokronologi. BYGGKULT är medlemsföretag i nätverket *Byggnadsvård Qvarnarp* och ingår i branschorganisationen *Byggnadsvårdsföretagen i Sverige*. Katja Meissner är *certifierad sakkunnig inom kulturvården (KUL-K)*.

Carlsberg

Nötskrikan 3, Kalmar kn, Kalmar län

KULTURHISTORISK VÄRDEBESKRIVNING

Beställare

Samhällsbyggnadskontoret Kalmar kommun

Rapport

Katja Meissner/BYGGKULT 2019-11-30

Fotografier

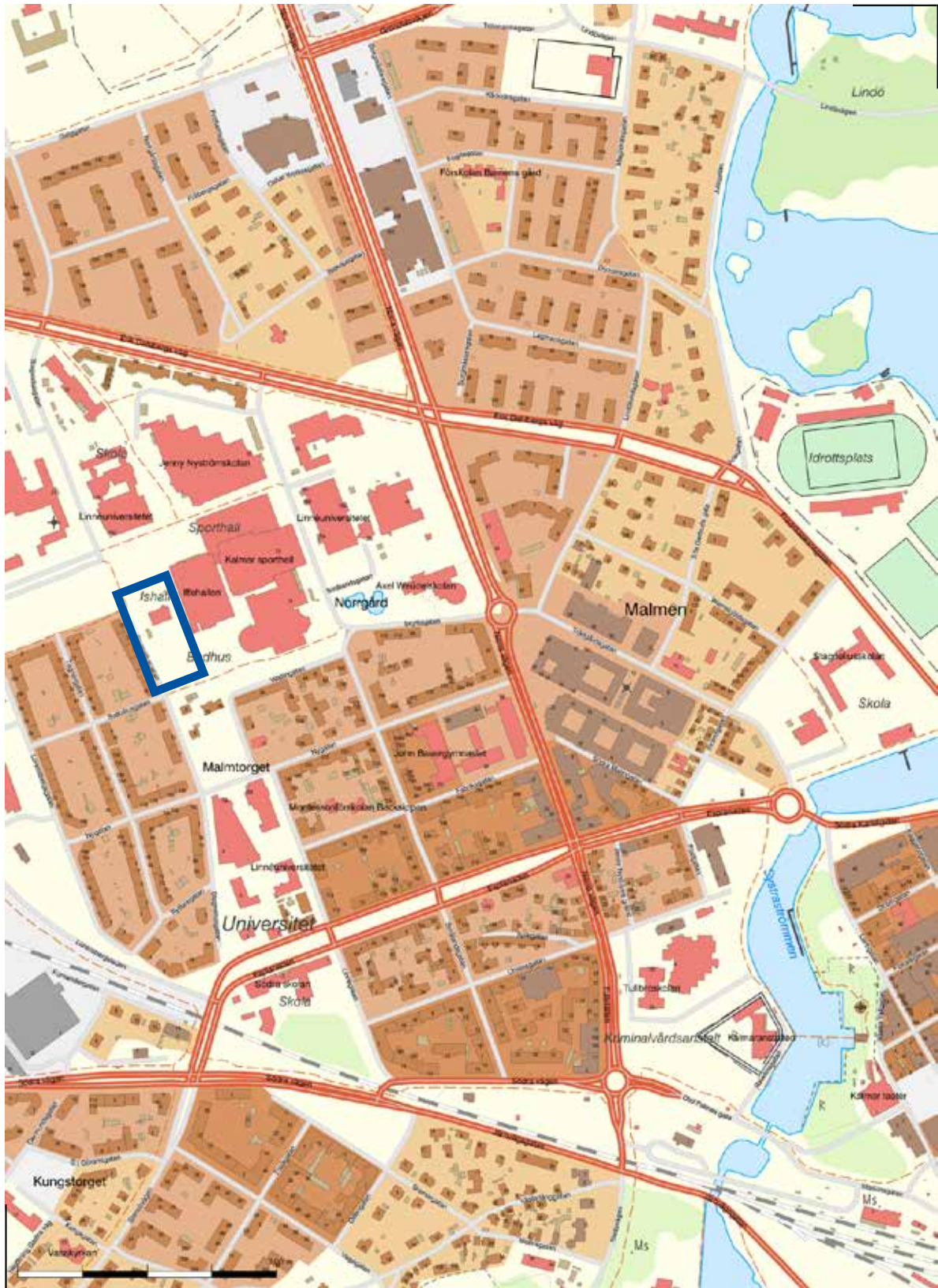
Katja Meissner/BYGGKULT (om inget annat anges)

Layout

Katja Meissner, BYGGKULT

Innehåll

SOMMARNÖJEN I KALMAR	6
CARLSBERG	7
BRYGGHUSET	8
PAVILJONGEN.....	10
CARLSBERGSPARKEN	12
CARLSBERGS BEVARANDEVÅRDEN.....	13
SLUTKOMMENTARER	14

E 582361

N 6280451 1:5 515

Fastighetsgränser i kartan är översiktliga och saknar rättsverkan, jämför beslut i lantmäterihandlingar och fastighetsrättslig karta/kartor. © Lantmäteriet

E 583441

Koordinatsystem SWEREF 99 TM

SOMMARNÖJEN I KALMAR

Carlsbergsgården uppfördes 1839-1841 som så kallat sommarresidens åt tobaksfabrikatören Carl Peter Sundberg, en av stadens förnämsta borgare som drev Swarsska tobaksfabriken på Storgatan i Kalmar. Sommarnöjen var lantgårdar utanför staden som användes av högreståndsfamiljer som landidyll. Hit flyttade man under sommarmånaderna för att fly den trånga staden.

Sommarnöjena har sitt ursprung i de antika romerska sommarvillorna, ett levnadssätt som fick sin renässans under klassicismens återuppblomstrande på 1700-talet. Sommarnöjena utvecklade sig till ett fenomen som på slutet av 1700-talet började sprida sig över hela Europa. Typisk för de tidigare sommarnöjena är gestaltningen i nyklassicistisk stil. Trenden kulminerade på 1800-talets slut då sommarnöjen präglades av lekfulla villor i schweizerstil och nationalromantisk stil.

Även i Kalmar skaffade sig det förmögnare borgerskapet lantställen utanför stadens vallanläggning. Dessa trädgårdar anlades ofta i anslutning till jordbruksenheter och låg som en grön ring runt Kvarnholmen och Malmen.

Med stadens utbyggnad inkorporerades allt fler sommarställen i stadsbebyggelsen. Uthus och jordbruksbebyggelse revs, trädgårdar styckades av och bebyggdes eller förvandlades till allmänna parker. Idag är det få spår efter sommarnöjena som fortfarande kan läsas ut i stadsbilden. Det bäst bevarade exemplet i Kalmar är Krusenstiernska gården med rötter i 1700-talet. Bland 1800-talets mest kända sommarnöjen finns Carlsberg, Lindsberg (nuv. Folks park), Rostad och Monte Cavallo.

Jordbruksmark och sommarnöjen utanför Kalmar stad, 1868. Karta: Lantmäteriet.

CARLSBERG

Carlsbergsvillan är ett typiskt exempel på ett sommarnöje från 1800-talets första hälft. Den uppfördes utanför staden bortom tobaksplantagerna på den s.k. Kråkelyckan. Huvudbyggnaden gestaltades efter tidens smak i empiristil, med slätputsade fasader, lågt valmtak och pelarförsedd entré. En representativ villa som syntes från Kvarnholmen i ett monumentalt perspektiv i fonden på Södra Malmgatan.¹

Byggmästare var C. G. Pettersson som i övrigt är känd för arbetet med brunnsbyggnaden på Kalmar slott. Om han även ritade Carlsbergsvillan är okänt. Samtidigt med villan anlades en romantisk park med slingrande gångar mellan syrener och lönnträd. Dessutom uppfördes en träpaviljong med stora rundbågade fönster i 1840-talsstil, som ligger som en flygel, sydväst om villan. Norr om villan byggdes även ett brygghus i tegel.

1877 byggdes Carlsbergsvillan om och fick då bl.a. ett 8-kantigt utsiktstorn efter ritningar av kalmarsarkitekten Ludvig Sjöström. Villan fick även en envånings tillbyggnad framför huvudfasaden och gavlarna. Ansvarig för ombyggnationen var Carl Peter Sundbergs yngre son Carl, som valde att nyttja byggnaden som åretruntbostad. Carl Sundberg var en ledande person i tidens Kalmarsocietet, bl.a. som rådman och chef för skarpskytterörelsen. Under hans tid förvandlades Carlsberg till ett centrum för ett festligt sällskapsliv. Lantgården fick bl.a. figurera som miljö för skarpskyttarnas patriotiska högtider och ordensbrödernas samlingar.

Släkten Sundberg bodde kvar på Carlsberg fram till mitten av 1900-talet då anläggning övergick i kommunens ägo. Villan har sedan dess används som bl.a. skola och förvaltningsbyggnad. Stora delar av parken har tagits i anspråk för bl.a. sim- och ishall. De tre ursprungliga byggnaderna – villan, brygghuset och paviljongen – samt västra delen av parken är dock bevarade.

Carlsbergsvillan och paviljongen sett från SÖ.

BRYGGHUSET

Brygghuset är en byggnad i 1,5 våningar som liksom Carlsbergsvillan gestaltades i empiristil. Karakteristiska är byggnadens vitputsade tegelfasader, sadeltaket med kraftigt profilerad gesims som följer takfot och gavelfältet samt markering av hörnen med en profilerad avslutning. Fönstren är 6-delade och av sen 1700-tals-/tidig 1800-talstyp med kvartstavsprofil och smidda beslag. I huvudfasaden sitter en enkelt utformad empiripardörr. Ytterligare en dörr finns i västra gaveln, även den typisk för 1800-talets tidigare hälft. Brygghuset antas därför vara samtidigt med Carlsbergsvillan.

Brygghus nyttjades traditionellt för allehanda funktioner som krävde uppvärmning och där vätskor kunde tillåtas spridas på golvet. I brygghus kokades t.ex. tvättvatten och bryggdes öl, det användes ofta även vid bak. Även vid slakt kunde brygghus komma till användning. Under 1900-talet användes brygghusen främst som tvättstugor.²

Brygghuset på Carlsberg är ett typiskt exempel för ett brygghus som låg i ett gårdskomplex, där olika funktioner kopplades till separata byggnadstyper. Den bevarade inredningen berättar fortfarande om byggnadens ursprungliga funktion och hur inredningen har moderniserats under tiden. Här finns bl.a. en öppen spis, ett tvättkar i betong med vattenkran samt förvaringshyllor och diverse krokar. Ett av rummen har ett golv av handslaget tegel och spår efter hyllor och luckor längs väggarna. Här finns även en stor luftventil i gjutjärn.

Brygghuset på Carlsberg är i tekniskt bra skick med nylagt tak och bortsett från krossade fönsterrutor och otäta dörrar utan synliga skador. Fönstren är igensatta med plywoodskivor.

Sett från S.

Brygghuset har många detaljer från empirtiden, bl.a. gesimsar, fönster och dörrar.

Spår efter byggnadens urspr. användning som brygghus.

PAVILJONGEN

Paviljongen är en grönmålad träbyggnad i 1 våning med pulpettak, gestaltad i nyklassicistisk stil. Särskilt karakteristiskt är den rytmiska fasadindelningen med pilastrar, fasadens svagt framskjutande sidopartier, takavslutningen med utkragande gesims och attika samt de rundbågiga fönstren och dörrarna. Byggnaden antas vara uppförd samtidigt med Carlsbergsvillan.

Det saknas dokumentation om hur paviljongen ursprungligen har använts. De höga arkitektoniska kvaliteterna samt placeringen som flygel till huvudbyggnaden ger paviljongen en framträdande roll i anläggningen. De många fönstren ut mot parken tyder på att byggnaden kan ha fungerat som lusthus. Som sådant har den dock en mycket ovanlig utformning. Lusthusen är för det mesta av 8-kantad, kvadratisk eller rund form, gärna placerade på en liten kulle för att ge bästa möjliga utsikt över trädgården.

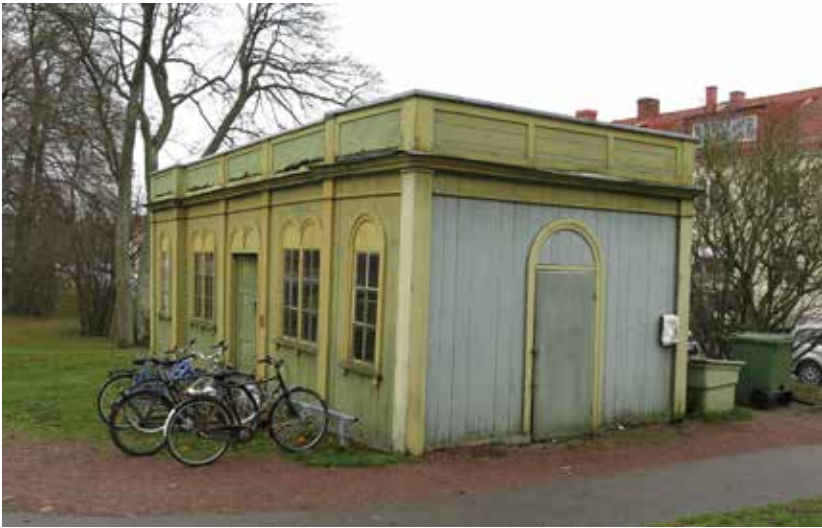
Vill man jämföra paviljongen med en klassisk byggnadstyp så påminner den mest om ett orangeri, om än "en miniature". Orangeriet är en byggnadstyp som tillhör 1600- och 1700-talets slottsanläggningar i Centraleuropa. Liksom sommarvillorna var även orangeriet ett mode som inspirerades av den romerska antiken. Byggnaden användes ursprungligen som vinterväxthus för exotiska träd, men fick med tiden en allt mer representativ karaktär som bankett- och festsal. Det som kännetecknar orangerierna över hela Europa är den långsmala byggnadskroppen där huvudfasaden öppnar sig genom tätsittande stora, ofta rundbågiga fönster.

Paviljongen i Carlsberg är därmed en mycket ovanlig och unik byggnad som berättar om det representativa lantlivet som Kalmars societet levde på 1800-talet. Den vittnar även om att Carlsberg gestaltades utifrån ett arkitektoniskt ideal som vid den tiden rådde på slott och herresäten i Centraleuropa.

Paviljongen antas vara i stort sett oförändrad sedan uppförandet, men präglas idag av eftersatt underhåll. Skadebilden med bl.a. rötskador i syllstockar och fönsterbågarnas understycke är typisk för den typen träbebyggelse. Dessa delar är emellertid lätta att byta ut och byggnaden skulle utan vidare kunna återställas till fullgott skick.

Sett från Ö.

CARLSBERGSPARKEN

Carlsbergsparken anlades samtidigt med Carlsbergsvillan enligt tidens romantiska ideal. Parken skapade ramen åt Carlsbergs bebyggelse, som i sin tur fungerade som fondmotiv, både från Kvarnholmen och olika platser i parken.

Fram till slutet av 1970-talet var Carlsbergsparken i stort sett orörd, trots stadens framväxt på Malmen. Den oförvanskade miljön ansågs t.o.m. så värdefull att Länsstyrelsen 1977 började utreda en byggnadsminnesförklaring av hela området. Ett förslag på utformning av skyddsföreskrifterna presenterades 1979 för fastighetsägaren Kalmar kommun. Kommunstyrelsen fattade dock beslut om att inte ta ställning till byggnadsminnesförklaringen och länsstyrelsen valde då att inte utnyttja lagrummet för att inrätta byggnadsminnet mot kommunens vilja. Istället förhandlade Länsstyrelsen med kommunen om ett framtida bevarande av Carlsberg.

1981 uppfördes en ny ishall några meter öster om brygghuset vilken upptar en stor del av Carlsbergsparken, som därmed förlorats. Eftersom miljön kring Carlsbergsvillan efter detta ingrepp inte längre motsvarade kriterierna för en byggnadsminnesförklaring, beslutade Länsstyrelsen 1984 att inte bifalla framställningen om byggnadsminnesförklaring. Det framgår dock av Länsstyrelsens beslut att man ansåg att framtida bevarande och vård av resterande delar av fastigheten var tryggad genom kommunens försorg.

Parken utgör idag ett viktigt och attraktivt grönstråk i området, där de ursprungliga byggnaderna fortfarande intar en viktig roll som fondmotiv. Brygghuset ligger dock något undanskymt i skuggan av ishallen och bakom en grupp med buskar. Byggnaden skulle kunna lyftas fram mycket mer genom en mer fördelaktig gestaltning av parken.

Även om Carlsberg p.g.a. ishallens påverkan på miljön inte längre är i byggnadsminnesklass så har parken stora kulturhistoriska värden och stor betydelse för upplevelsen av såväl de enskilda byggnaderna som anläggningen i sin helhet.

Carlsberg 1874. Karta: Lantmäteriet.

Parken med villa och paviljong som fondmotiv.

Ishallen öster om brygghuset

CARLSBERGS BEVARANDEVÄRDEN

Carlsberg tillhör Kalmars äldsta sommarnöjen och är en av få lantgårdar där även de ursprungliga uthusen är bevarade. Villan och paviljongen minner om familj Sundbergs höga status samt lantgårdens funktion som sommarnöje där Kalmars societet förde ett representativt och festligt sällskapsliv. Brygghuset vittnar om de många vardagssysslor som präglade 1800-talets liv på en lantgård där en välbärgad familj skulle kunna leva ett ståndsmässigt och bekvämt liv.

Carlsberg uppfördes vid en tid där området utanför Kvarnholmen fortfarande var jordbruksmark. Strax sydöst om Carlsberg ligger Malmens äldsta bostadsområden från 1600-talet som uppfördes samtidigt med Kvarnholmen och som ingår i riksintresset Kalmar stad. Här utanför stadens vallanläggningar bosatte sig alltså Kalmars fattigaste befolkning och stadens rikaste män.

Tack vare att äldre bebyggelse från jordbrukstiden finns bevarad inom staden kan Malmens bebyggelseutveckling uppfattas och förstås av allmänheten. Sådana miljöer är attraktiva, men också sårbara för förändringar som utarmar de historiska årsringarna. Som kvarvarande sommarnöje med tillhörande uthus och park bidrar Carlsberg starkt till att bibehålla något av Malmens äldsta historia också till kommande generationer.

Bebyggelsemiljön vid Carlsberg bedöms att ha höga, miljöskapande, arkitekturhistoriska samt samhälls- och socialhistoriska värden.

- Carlsberg är ett av de äldsta bevarade sommarnöjen på Malmen.
- Carlsberg är ett av få sommarnöjen i Kalmar där även uthusen finns kvar.
- Bebyggelsen på Carlsberg har höga arkitektoniska värden och sin ursprungliga karaktär bevarat.
- Paviljongens utformning som orangeri är mycket sällsynt och t.o.m. unik i Kalmar.
- Brygghuset är en viktig representant för en tidigare vanlig byggnadskategori.
- Carlsbergsparken utgör ett attraktivt grönstråk där bebyggelsen fungerar som fondmotiv.

Slutkommentarer

- 1 Länsstyrelsens PM 1979-06-07. Förslag på skyddsföreskrifter för Carlsbergsvillan, uthus och park.
- 2 Svensk uppslagsbok, andra upplagan 1947.

BYGGKULT

Byggkult - Byggnadsvård och kulturmiljö

info@byggkult.se

www.byggkult.se